

SPOMENIČKA PROBLEMATIKA DALMATINSKE ZAGORE

NIKO DUBOKOVIĆ-NADALINI

UDK 711.4

Za razliku od klasične arhitekture dalmatinskih obalnih i insularnih **Z**gradića (varoši i mnogih sela), naselja gradskog tipa u Zagori predstavljaju posve drugu stvar.¹ Naravno i genetika je druga, katkada recentna (druga polovica XVIII. st. osim nekih izoliranih zgrada, pa i kasnije) ali to ovdje nije naša tema. Kuće su građene od nepravilnog, manje kvalitetnog, tamnog kamena (često muljike koja se troši), potpune ili skoro potpune bez ukrasne arhitekture. Svejedno, postoji stil zagorske građe, koja ima svoju osobitost, svoje savršene proporcije, prema tome svoj sklad, svoju romantiku i katkada svoje ljepote, pa i velike.

Već preko trideset godina navraćam u Drniš, gledam razvoj grada, promjene i sve ono što zadire u moju konzervatorsku struku. Vidim veliku antinomiju u tretiranju estetskih vrijednosti arhitekture i urbanizma na moru i otocima s jedne strane, i ovdje s druge. Propisi su isti, imamo ih više i veoma dobrih. Ali kriterija o načinu kako, i obimu zahvata, ni brige da se kriterij postavi - nema. I jer kriterija nema - ne samo teoretski već i potencijalno - sve je ugroženo.

Istina je, apsolutno gledajući, spomenici Zagore su manje valentni nego li oni Primorja. Ali bez obzira na to, i na Primorju i u Zagori, bi se s nekom apsolutnom diferencijacijom (po onom nerazumnom ključu, gdje su spomenici već unaprijed klasirani pod "nultu" i druge kategorije - bez poznavanja konteksta) mnoge eliminirale, da se dođe do individualizacije "biranih" spomenika - pa što onda? Takav bi postupak sigurno doveo do uništenja ambijenta, bez obzira na spomeničko "bogatstvo" tog ambijenta, a to bi značilo diskvalifikaciju i onih spomenika koje se želi sačuvati.

Spomenik je ne samo ono što se ističe i pokazuje, već i ono drugo što ga okružuje, jer to drugo (a ne izolirani spomenik) stvara klimu, ugodaj, dekor, potvrđuje kapitalni spomenik, dokazuje i opravdava. Prema tome, zaštita spomenika se nameće uvijek, bez obzira koliko upisanih spomenika u tome mjestu bilo, ako cjelina ima svoju tipičnost, tj. sklad, makar ta tipičnost bila siromašna.

Napadi na okolinu spomenika događaju se svugdje, i na Primorju, koje vrvu konzervatorima, ili u Zagori, gdje konzervatora ne vidiš. Barem gledajući Drniš - važan dalmatinski centar - napadi se događaju bez procedure i bez sustezanja.

1 Tekst je prvotno objavljen u časopisu *Čovjek i prostor*, Mjesečnik saveza arhitekata Hrvatske, Zagreb, veljača, 1981, 2. god. XXIX, br. 335, str. 25-26.

Ovdje se smatra spomenikom samo taksativno nabrojene zgrade, pa tako izgleda da ovdje koncepcija spomeničkog ambijenta nije poznata. Ovdje, kada se govori o spomeniku, teško da se drugo čuje osim o Otavicama ili Gradini nad Čikolom.

Zašto se stvara tako uski kriterij? O estetskim normativima se ne govori, ne poznaje ih se. Time nikako ne mislim na faktore u Drnišu, već mislim na uobičajenu rutinu, na šablonizaciju prakse. Polazi se od stanovišta da je svijest o zaštiti spomenika nešto dato i postojeće. To ne može biti, jer je zaštita spomenika nova pravna kategorija, o kojoj bi valjalo razgovarati prije nego li se istakne taj novi neočekivani normativ. Nema tradicije zaštite. Ranije ih nije bilo, ali je normativ uvjetovao dobrim dijelom građevinski materijal, što danas s cementom nije slučaj. Kamen i žbuka ranije nisu dopuštali nakazna odalečavanja od estetskih proporcija, dok se betonom može mnogo u statičkom pogledu, pa je jasno da to dovodi do deformacija izgleda i ukusa. Čudesne mogućnosti što ih pruža novi građevinski materijal trebao bi usmjeriti zakon, a taj zakon je nov, nepoznat i neadekvatno primjenjen.

I budući da toga nema, osjećaj koji obuzima kod dolaska u Drniš, jest dvojak, ali jednako negativan. S jedne strane strah da će prvom "povoljnom" prilikom nestati ono što još ostaje lijepo, a s druge, da će se graditi bez obzira na sustezanje, i da će kroz malo vremena ovaj grad (i ko zna koji još) svojom defiguracijom postati odbojan i za vlastite građane.

Navesti ću samo nekoliko primjera. Najprije evo slika skromne zgrade koje više nema. Bila je to škola "Dositaj Obradović". Srušena je radi uređenja "pjace" bez potrebe. Sada su na tom mjestu bezlični kiosci, dok je srušena zgrada mogla idealno služiti kao okvir tržnici, kao gostionica ili dućan, na tipičan zagorski način.

Na velikom prostoru na zapadnom rubu Poljane, na zapadnom vrhu tog prostora, kud prolazi glavni put, stoji skladna otmjena kuća Viličić, koja bi trebala biti estetsko mjerilo za ovaj gradski prostor, i kao primjer kako valja graditi. I umjesto toga, uz kuću Viličić sagrađeno je nešto što je teško nazvati kućom.

Ili npr. portal feudalnog sjedišta Nakić-Vojnović (i kuća sa stražnje strane kompleksa) u gornjem starom gradu, ganutljivo skromno ali veoma skladno izrađen u baroknim linijama - bez ijednog skupocjenog ornamenta, ali finog, toplog izgleda. Ovaj portal zakrit je nemogućim kućama u dvorištu, a od čitavog kompleksa sačuvala su se jedino vrata.

Kuće slične po proporcijama kući Viličić, obitelji Miović, ispod raskršća, nadomještene su novim, sličnim onoj na trgu.

Franjevačka crkva Sv. Ante bila je džamija do pred kraj XVII. st. kad su Turci odavle otišli. Do crkve stajao je isto tako stari župski dvor. Turska kupola crkve je pred više od 20 godina pala, pa je nakon dugog, uzaludnog, čekanja intervencije zaštitne službe, crkva dobila novi funkcionalizirani krov, ali to više nije bila kupola. Nakon te velike spomeničke štete, koju su s pravom stigmatizirali franjevci, koji su pak rušili staru župsku kuću da bi na tom mjestu, umjesto odgovarajućeg ambijentalnog rješenja, kao tumor što se širi, došla velika "moderna"

zgrada, i definitivno deformirala ovaj nekad tihi romantični ambijent. Nemam dojam da je tu bilo kakve intervencije službe zaštite. I tu ne mislim na zabranu, niti sam pristaša zabrana, već na suvislo rješenje.

I što se u ovim okolnostima može očekivati u ovom simpatičnom gradu? Da se ne zna dokle će se održati kuća Kulušić na ulazu u grad sa strane Roškog Slapa i Promine, iz 1804. koja svojim oblikom, dimenzijama prozora, obrambenim otvorima, veoma sugestivno pokazuje životne prilike svoga vremena. Tko god zaželi iznakaziti ovaj ugao - moći će. Ili, nešto niže, prekrasna palačica Štrkalj na južnom rubu glavne ulice, preko puta škole i suda, koja je već dućanskim otvorima prilično oštećena. Treba je samo zamisliti (i za to poštivati) u početku prošlog stoljeća.

azati, ne znam s koliko uspjeha u ovom kratkom prikazu, da bi službe zaštite spomenika, prvenstveno one najviše, i druge stručne službe morale biti aktivnije svudje, ne samo gdjegdje. Trebalo bi da služba djeluje u smislu solidarnosti u aktivnom krugu građana (...). Valjalo bi stvoriti neku inspekciju barem ključnih građevinskih radova, onih koji mijenjaju izgled i ruho gradova, sviju, ne samo nekih. Jednako i sela. Ako se to ne poduzme, ostat će rad bez smisla i učinka. Uzalud teoretski diskutirati, dok čitave žive arhitektonske cjeline potencijalno i efektivno stradavaju.